

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

UDC 050.8/9.(=163.41)"17"
271.222(497.11)-565"17"
398.3(=163.41)"17"
Оригинални научни рад

Др Исидора Точанац Радовић
Историјски институт Београд

СРПСКИ КАЛЕНДАР ВЕРСКИХ ПРАЗНИКА
И ТЕРЕЗИЈАНСКА РЕФОРМА*

САЖЕТАК: У раду је представљен развој српског црквеног календара, у коме се повећање броја заповедних празника, названих и *црвено слово*, може пратити од XVI века. Посебна пажња посвећена је периоду друге половине XVIII века када је у Хабзбуршкој монархији, између осталих, извршена и реформа календара верских празника. С циљем да се смањи број нерадних празничних дана у корист радних, Марија Терезија подстакла је укидање великог броја заповедних празника код хришћанских верских заједница у својој држави. На основу сачуване архивске грађе истражена је и анализирана редукција српских празника која је извршена у три наврата преко Архијерејског синода Карловачке митрополије, између 1769. и 1786. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: календар верских празника, месецослов, заповедни празници, редукција празника, Срби, Хабзбуршка монархија, терезијанска реформа, XVIII век

У Карловачкој митрополији, односно у српској заједници у Хабзбуршкој монархији, реч календар имала је два испреплетана значења. Основно значење било је рачунање времена према старом Јулијанском календару, који је посматран као једно од обележја верске и етничке посебности Срба. Право на слободну употребу Јулијанског календара било је гарантовано Српској православној цркви и народу Привилегијама цара Леополда I (1658–1705), и посебно истакнуто у оним објављеним 21. августа 1690. године и 20. августа 1691. године.¹ У Хабзбуршкој монархији, као и у другим државама с претежно римокатоличким становништвом, у

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану” (ев. бр. 177030).

¹ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954, 38, 47, 91; Д. Давидов, *Српске привилегије царској дома Хабзбуршкој*, Нови Сад – Београд 1994, 94, 100; Д. Ми-

званичној употреби био је нови Грегоријански календар рачунања времена. Разлика између старог и новог календара у XVIII веку била је 11 дана. Другачије је рачунат почетак године. Јулијански календар био је везан за литургијску годину, па је календарска година почињала 1. септембра, када и литургијска. Према Грегоријанском календару година почиње 1. јануара.

Календар је, истовремено, означавао и распоред верских празника. Обухватао је тзв. *свешта времена*, дане посвећене богослужењу и успоменама на светитеље и догађаје из хришћанске традиције. Главна карактеристика празника је „одмор од рада ради слављења и поштовања Бога, ради спасења душе и ради бриге за духовне потребе”, како је то објаснио Лазар Мирковић. Та *свешта времена* били су нерадни, односно *ипраздни* дани када се не раде физички послови, посебно они у пољу. Верници тада одлазе у цркву на богослужење ради поуке.² У те празничне дане отварањем је простор за бављење неким другим несвакодневним активностима, које су укључивале празничне свечаности, вашаре тј. панађуре и друго.³

Црквени месецослов, календар празника, развио се до VIII века, а од XI века уведена је подела на три основне групе празника. На основу садржаја и начина црквене службе празници су разврстани на велике, средње и мале, а они на подгрупе. Према класификацији Никона Црногорца из XI века, велики празници били су 12 Христових и Богородичиних празника: Рођење Пресвете Богородице (8. септембар⁴), Уздизање Часног крста (14. септембар), Ваведeње Пресвете Богородице (21. новембар), Рођење Христово (25. децембар), Богојављање (6. јануар), Сретење Господње (2. фебруар), Благовести (25. март), Преображење Господње (6. август), Успење Пресвете Богородице (15. август), као и покретни празници Улазак Исуса Христа у Јерусалим – Цвети, Вазнесење Господње – Спасовдан, и Силазак Светог духа на апостоле, односно Педесетница или Духови. У групу великих празника сврстани су Обрезање Господње (1. јануар), два празника посвећена Јовану Претечи (Рођење – 24. јун и Усековање – 29. август) и празник апостола Петра и Павла (29. јун). Посебан значај међу великим празницима има Пасха – Ускрс, као највећи хришћански празник. Велики празници обележавани су у синаксарима и богослужбеним књигама посебним знаком црвене боје – крстом у кругу. И сам назив празника писан је црвеним мастилом, због чега им је до данас остало опште име *црвено слово*. То су били заповедни празници који су прослављани нерадно током целог дана.⁵

кавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменића докуменћа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 16, 20.

² Л. Мирковић, *Хеорјологија или историјски развојак и бојослужење ипразника Православне истоичне цркве*, Београд 1961, 5–6.

³ Више о томе вид. у књизи: С. Бојанин, *Забаве и свейковине у средњовековној Србији од краја XII до краја XV века*, Београд 2005.

⁴ Празници који се помињу у овом раду датирани су према старом Јулијанском календару уколико није другачије назначено.

⁵ Л. Мирковић, *Хеорјологија*, 8, 10, 13–14.

Број заповедних празника временом се мењао и повећавао давањем већег значаја неким празницима, као и увођењем празника посвећених националним светитељима. Превођење и адаптирање грчких минеја, типика, служабника и употреба разних рукописних књига могли су да утичу на разноликост у месецословима који су се користили у српским црквама током средњег века. Ни закони нити правила нису прецизно дефинисали заповедне празнике. Најчешће су понављане наредбе апостола или црквених отаца које су потицале из времена пре но што је формиран годишњи календар празника. Тако су, на пример, у *Законојправило* Светог Саве укључена правила апостола Петра и Павла којима се уопштено наводе празници. На првом месту, то је Ускршњи циклус који обухвата Страсну недељу и „другу после ње”, односно Недељу светла. Тих дана не треба да раде ни робови ни слободни, како пише у тексту, већ сви треба да празнују. Даље су издвојени Вазнесење, Духови, Божић и Богојављање. Поред наведених празника, верници су позвани да празнују дане апостола, као и Стефана Првомученика и остале мученике. Правилима апостола наглашено је да треба радити пет дана у седмици, а суботом и недељом верници треба да се посвете Цркви „ради поучавања на благоверје”.⁶ Међутим, од времена апостола до XIII века хришћани су увелико престали да славе суботу. Славили су само недељу као дан успомене на васкрсење Христово. То је дан који је требало водити у молитвама и чињењу богоугодних дела.⁷

Начин живота и рада претежно зависног земљорадничког становништва у средњовековној Србији није могао да поднесе велики број нерадних дана. Најбројнија категорија зависног становништва, меропси, обављала је све радове око производње житарица на властелинској резерви и истовремено радила своје послове. Радови у пољу почињали су после престанка мразева и отапања снега, те су прво пролећно орање, а затим и сетва јарих житарица, почињали највероватније у марту и трајали до маја. Жетва озимих усева почињала је од краја јуна, јарих од краја јула, истовремено је трајала и вршидба, и тај посао се у континуитету обављао до краја августа. Јесења сетва озимих житарица била је највероватније током октобра и почетком новембра, до кишног периода или првог снега. Поред рада на њиви, било је много послова и у виноградима, баштама, воћњацима. Радна обавеза зависног становништва, работа, Законом цара Стефана Душана у XIV веку утврђена је на два дана у недељи и још два дана годишње за кошење сена и рад у винограду, укупно 106 дана. Трећину свог расположивог радног времена меропси су радили на земљи господара, како је закључио Милош Благојевић. Уз нерадне недеље и празнике није им преостајало много времена за обављање својих послова.⁸

⁶ *Законојправило* *свѣтої Саве*, приредили и превели Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин-Ђорђевић, Београд 2005, 162–164.

⁷ Више о слављењу недеље вид. у: Ј. Мирковић, *Хеорѿологија*, 26–36.

⁸ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, Београд 1960, 56, 108–109; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 2004², 94, 99, 128, 291, 309–310.

Најприближније податке о празницима које су славили Срби у позном средњем веку пружају *Зборници за џуџинике* Божидара Вуковића, штампани у Венецији 1520. и 1536. године. Њихов садржај издвојен је из средњовековног рукописног наслеђа и био је намењен широј лаичкој публици.⁹ У *Зборницима* је објављен синаксар са празницима који се прослављају од септембра до августа. Издвојен је 31 празник чији је назив штампан црвеним мастилом. Поред тих непокретних, у даљем тексту наведено је и пет покретних празника: Лазарева субота, Цвети, Ускрс, Вазнесење и Духови. То би било укупно 36 заповедних празника. Нерадних, *ипраздних* дана било је свакако више од наведеног броја, узимајући у обзир вишедневни Ускршњи циклус, као и Духове, који су слављени неколико дана. Међу празницима посвећеним Србима светитељима, као заповедни обележена су два: Свети Стефан Дечански (11. новембар) и Свети Симеон и Свети Сава (14. јануар).¹⁰

Према напред наведеном, зависни земљорадник је у средњовековној Србији радио 106 дана годишње у корист властелина, имао је највише 49 нерадних недеља¹¹ и празнично је проводио најмање 36 дана. Од 365 дана просте године, 191 дан радио је за другога или празновао, а за себе и своју породицу могао је да ради 174 дана.

Тенденција повећања броја заповедних празника може се пратити током XVI века. У *Зборнику за џуџинике*, који је у Венецији 1547. године штампао Вићенцо Вуковић, наведен је календар празника уз објашњење како их треба славити. Празник коме су и датум и назив штампани црвеним мастилом празнује се током читавог дана, тј. тај празник је заповедни. Празник коме је датум одштампан црвеном а назив црном бојом празнује се само до поднева, како пише у тексту. Реч је о празницима мањег значаја којима се нећемо бавити у овом раду. Према тој класификацији, обележена су 54 непокретна и 5 покретних заповедних празника, укупно 59 који су нерадни током целог дана. Разлика у односу на ранија издања Божидара Вуковића, између осталог, у томе је што су у овом *Зборнику*, поред Божића (25. децембар), обележени као заповедни празници Сабор Пресвете Богородице (26. децембар) и Свети првомученик Стефан (27. децембар), који то десетак година раније нису били. Празник Светог Симеона и Светог Саве је у међувремену раздвојен на два: Свети Сава славио се 14. јануара, а Свети Симеон Мироточиви 13. фебруара, по старом

⁹ Више о *Зборницима* Божидара Вуковића вид. у: К. Мано-Зиси, „Зборници за путнике Божидара Вуковића у светлу сачуваних примерака”, *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*, Титоград 1986, 151–171.

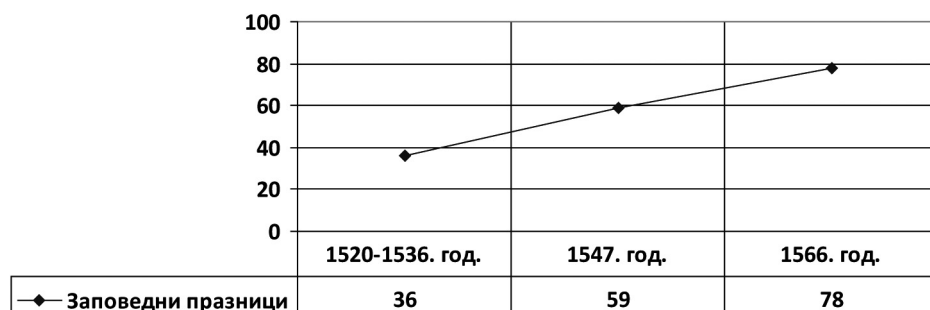
¹⁰ *Зборник за џуџинике*, штампарија Божидара Вуковића, Венеција 1520 (Народна библиотека Србије, Одељење за археографију, микрофилм А4532 и А4688); *Зборник за џуџинике*, штампарија Божидара Вуковића, Венеција 1536 (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, Р Ср I 3.1).

¹¹ Календарска година има 52 седмице, односно толико нерадних недељних дана. Будући да се велики заповедни празници Цвети, Ускрс и Духови славе у недељу, овде рачунамо 49 слободних недељних дана. У зависности од годишњег распореда, може се догодити да се и неки други заповедни празници славе недељом.

календару. Највеће повећање празника према броју било је у јануару, са пет на десет, а процентуално у мају, у којем 1536. године није био забележен нити један празник, а 1547. године три.¹²

Године 1566. у Венецији је Јаков од Камене Реке објавио нови *Зборник за ђушнике* у коме су обележена чак 73 непокретна и пет покретних заповедних празника. Пажљивија анализа наведених празника указује на то да је ово издање имало озбиљних грешака. Изостављени су неки заповедни празници који се наводе у ранијим издањима, као, на пример, они посвећени апостолима Томи (6. октобар), Матеју (16. новембар), Марку (25. април) или преподобном Антонију Великом (18. јануар). То би значило да је *црвених слова* било више. Упркос грешкама, неспорно је да је у периоду од само тридесет година, односно од другог издања *Зборника* Божидара Вуковића до *Зборника* Јакова од Камене Реке, број заповедних празника више него удвостручен.¹³

Графикон 1: Повећање броја заповедних празника у XVI веку

Упоређивање спискова заповедних празника из напред наведених издања *Зборника за ђушнике* показује да су око средине XVI века почели да се славе као велики и неки празници из категорије средњих и мањих. Тако су, на пример, 1566. године као *црвено слово* обележени празници Свети Јоаким и Ана (9. септембар) или Часне вериге Светог апостола Петра (16. јануар), као и већи број празника посвећених хришћанским мученицима. На то су свакако утицале рукописне и штампане богослужбене књиге које су у неким случајевима погрешно тумачене. Оне су биле намењене свештеницима да би знали како да правилно обављају богослужење у храму и у њима су наведене молитве за сваки дан и празник у години. У неким књигама празници различитих категорија су, према старијој рукописној традицији, били обележени посебним знацима. Осим

¹² *Зборник за ђушнике – Молитвослов*, штампарија Вићенца Вуковића, Венеција 1547 (Росийская государственная библиотека – <http://dlib.rsl.ru/01004090452>).

¹³ *Зборник за ђушнике (Часловац)*, издавач Јаков од Камене Реке, Венеција 1566 (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, Р Ср I 1.1).

раније поменутог знака крста у кругу за велике празнике, црвеним мастилом обележавани су и знакови за две групе средњих празника (крст у полукругу и само крст), као и за једну од три групе малих празника (три тачке у полукругу). Називи средњих и малих празника писани су обично црним мастилом.¹⁴ У другим књигама, какав је на пример *Празнични минеј* који је штампао Божидар Вуковић у Венецији 1538. године, црвеним мастилом обележени су такође претпразници и потпразници великих празника.¹⁵ Можемо претпоставити да је једном слабо образованом парохијалном свештенику или монаху из XVI века црвени знак поред назива празника или црвеним словима обележен претпразник био довољан разлог да помисли да је реч о великом заповедном празнику. Од идеје свештеника до њене реализације, односно до успостављања заповедног празника, био је мали корак.

Табела 1: *Број непокретних заповедних празника према Зборницима за цујнике из XVI века*

	Број непокретних празника		
	1520–1536.	1547.	1566.
Јануар	5	10	11
Фебруар	1	4	6
Март	1	2	3
Април	1	3	1
Мај	–	3	5
Јун	1	3	4
Јул	1	3	6
Август	3	5	4
Септембар	3	4	6
Октобар	4	4	5
Новембар	7	7	13
Децембар	4	6	9
Укупно	31	54	73

Манојло Грбић је сматрао да се прослављање великог броја празника проширило из манастира, где су се чувале мошти светитеља и где се светковао сваки важнији црквени празник. То је брзо прихваћено у народу због побожности, али и због тога што се тих дана нису радили физички послови. Остаје, међутим, отворено питање колико је на овај процес стварно утицала побожност једног сељака који је у сезони најобимнијих послова морао да прекине, на пример, сетву ради празновања неког но-

¹⁴ О знацима за обележавање празника вид. у: Ј. Мирковић, *Хеорјологија*, 10–13.

¹⁵ *Празнични минеј (Саборник)*, штампарија Божидара Вуковића, Венеција 1538 (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, Р Ср IV 1.1).

вог *црвеној слова*, а колико свештеници казнама које су изрицали због непоштовања одређеног празника. Грбић је умножавање празника везивао за период почетка XVIII века, истичући да су Срби у Хабзбуршкој монархији још крајем XVII века славили нерадно само 17 великих празника.¹⁶ Тај процес је ипак почео раније и верујемо да није познавао границе царстава у којима су тада живели Срби.

Умножавање празника настављено је током XVII века као последица све већег руског културног утицаја. Бројни монаси одлазили су у Русију по милостињу и помоћ за своје манастире, и враћали се с новцем и даровима, међу којима је било богослужбених књига.¹⁷ Повећана потреба за књигама, услед недостатка српских, подстакла је и трговину штампаним књигама из Русије. Утицај руске црквене књижевности у овом периоду, односно богослужбених књига међу којима је било и месецослова, огледа се у проширењу календара празника руским култовима. Срби тада почињу да славе већи број празника у част руских светитеља и догађаја из руске историје. С друге стране, живећи под влашћу страних владара Срби су чували успомену на самосталну државност и неговали сећање на владаре из династије Немањић. Захваљујући патријарху Пајсију (1614–1647), развијао се култ Стефана Првовенчаног и цара Уроша, којима је написао службе и житија. Убрзо су почели да се славе њима посвећени празници, који у почетку нису били заповедни. Постоје назнаке да би патријарх Пајсије могао бити и „непознати” аутор текстова којима је створен култ Стефана Штиљановића.¹⁸

Ако је и било неке разлике у броју празника које су славили Срби у Хабзбуршкој монархији и у Османском царству, она је нестала после Бечког рата, односно Велике сеобе 1690. године. Бројно српско становништво и свештенство које је тада пребегло под власт хабзбуршког владара пренело је и чувало своје обичаје и традицију у новој држави. Питање слављења великог броја заповедних празника није се постављало у почетку, будући да је Привилегијама Србима гарантована слобода вероисповести, под којом је подразумевано и слободно слављење празника. Током прве половине XVIII века мешање државе у питање верских празника одражавало се кроз захтеве да православно становништво поштује велике празнике које римокатолици обележавају према Грегоријанском календару: Божић, Ускрс, Духове и Телово. Суштина је била у томе да Срби тих дана не треба да обављају оне послове који стварају буку и ометају римокатоличку мису. У прво време, наредбе су се односиле само на наведене празнике, да би педесетих година државне власти захтевале

¹⁶ М. Грбић, *Карловачко владичанство. Прилози к историји Српске православне цркве*, II, Карловац 1891, 214.

¹⁷ Више података о боравцима манастирских делегација у Русији током XVII века вид. у: С. М. Димитријевић, „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека”, *Споменик СКА* 53 (1922).

¹⁸ П. Ивић, „Језичке одлике код Срба у раздобљу од 1537. до 1699. године”, *Историја српског народа*, III/2, Београд 1994², 128, 132–133.

да православни и у време других римокатоличких празничних дана затворе радње и радионице у време од 8 до 11 часова и не обављају одређене занатске послове који стварају буку док траје миса.¹⁹ Будући да је на римокатоличке празнике забрањивано обављање одређених делатности и да су такви дани често били *ипраздни*, православно становништво је царске наредбе схватало као наметање слављења римокатоличких празника и употребе Грегоријанског календара.²⁰

Од доласка на власт Марије Терезије (1740–1780) мења се однос државе према празницима. Проблем нису представљали празници као обележје вере и побожности већ чињеница да их је превише слављено нерадно. То није било карактеристично само за поданике православне вере, већ и за римокатолике и унијате. Током свеобухватних реформи у Хабзбуршкој монархији јавила се идеја о променама у календару верских празника. Она је настала средином XVIII века као реакција на велики број нерадних римокатоличких празника. Смањење броја празника било је један од захтева камералиста, који су на тај начин желели да повећају број радних дана у години, а тиме продуктивност поданика, што би се позитивно одразило на државне приходе. Укидање празника отклонило би и пороке који произлазе из нерада, као што је ленствовање или пијанство, сматрали су. На иницијативу председника Директоријума грофа Хаугвица, Беч је затражио од папе Бенедикта XIV (1740–1758) да смањи број верских празника. Папа је 1751. године пристао на мали уступак који, како се касније показало, није био добро решење. Тада су 24 велика празника, који су били нерадни током целог дана, проглашени празницима мањег значаја и нерадним у првој половини дана. Нов начин решавања овог проблема почео је да заговара 1753. године професор канонског права на Универзитету у Бечу Паул Јозеф Ригер. Он је предлагао смањење броја празника који су нерадни током целог дана и укидање свих који су нерадни током дела дана. Идеју је подржавао нови канцелар гроф Кауниц, који је подстакао процес припремања јавности на редуковање празника. Истакнути професори Универзитета у Бечу и дворски саветници годинама су гласно иступали у корист редуције и објавили већи број радова којима је доказивано да држава има право да укине празнике. У међувремену, изасланици Марије Терезије преговарали су са Римом.²¹

¹⁹ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (даље: АСАНУК), фонд Митрополитско-патријаршијски архив „Б” (даље: МПБ), 1729/1, 1740/8, 1740/23, 1750/159, 1752/86, 1758/13; Д. Руварац, „Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713–1730”, *Споменик СКА XXXIV* (1898), 110; А. Хаџић, „Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа”, *Летопис МС* 125 (1881), 113–114; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, Карловац 1893, 21.

²⁰ Једна жалба Будимске епархије из 1741. године на непоштовање привилегијалних права почињала је реченицом „Светкованије Григоријанског календара усилујет се народ светити” (АСАНУК, МПБ, 1741/102).

²¹ F. A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994, 213, 234; М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932, 132.

Папа Климент XIV (1769–1774) је тек 1771. године пристао да укине празнике и то је објављено булом *Breve* од 22. јуна (по новом календару). Верници у Хабзбуршкој монархији упознати су са одлуком о разрешењу празника царском наредбом од 6. октобра, у коју је укључен и текст буле. У новом календару верских празника требало је да остану само велики празници. То су, на првом месту, Ускрс и Духови, који се празнују по два дана, затим Божић и Свети првомученик Стефан, који је истовремено други дан Божића према римокатоличком календару. Такође нерадни празници били би Почетак године, Три краља, Вазнесење Господње, Телово или Брашанчево, пет Богородичиних празника (Сретење, Благовести, Успење, Рођење и Зачеће), Свети апостоли Петар и Павле, и Сви свети. Папа је у були посебно истакао да на дан светог Петра и Павла треба славити све апостоле, а на дан Св. првомученика Стефана све мученике. Тако су на неки начин празници обједињени. Поред наведених, било је дозвољено и слављење једног националног, односно свеца-заштитника хабзбуршких држава и покрајина. Тако је царском наредбом званично потврђено да је, на пример, Свети Леополд заштитник Аустрије, Свети Вацлав Чешке, а Свети Стефан (Иштван) Мађарске. Према овој редукацији, у римокатоличком календару остало би 16 празника, тј. 18 празничних дана. Наглашено је и то да су нерадне све недеље у току године.²²

Активности везане за редуковање римокатоличких празника временски су се преклопиле с планирањима реформе у Карловачкој митрополији. То је неминовно отворило и питање великог броја празника које је нерадно прослављало православно становништво. Један од заговорника потребе да се редукује српски календар верских празника био је барон Колер, од 1768. године председник Илирске дворске депутације. Прилика да се започне реформа календара јавила се 1769. године током заседања Народно-црквеног сабора, а затим и Архијерејског синода у Карловцима.

На једној од седница Сабора, одржаној крајем јула 1769. године, комесар генерал гроф Хадик затражио је да му епископи доставе списак свих празника који се обележавају у Српској православној цркви, с подацима о томе ком светитељу је сваки од њих посвећен и на који начин се слави. Занимало га је на које празнике би могло да се ради, односно који би могли да се укину, *гишиендирају*. Комесар је тада истакао да је Марија Терезија примила тужбу на православне свештенике који сами *умножавају* празнике, и то најчешће оне који се славе лети, па људи не могу да раде у време најважнијих пољских радова. Гроф Хадик је обавестио Сабор да је царица наредила да се укину сви празници који су уведени у последњих 10 година и да ниједан нови празник не може да се слави без одобрења владара. Иако је изречена оптужба звучала уопштено, нема сумње да је комесар располагао подацима којима је могао да је поткрепи. Илирска дворска депутација се дуго припремала за почетак ре-

²² *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780* [Kropatscek J. (Hg.)], B. 6, Wien 1786, 407–416.

форме Српске цркве и годинама је прикупљала податке о стварном стању у Карловачкој митрополији. Међу разним тужбама које је Депутација примала против несавесних парохијалних свештника сигурно је била и нека везана за успостављање новог празника. Епископи и посланици су на Сабору покушавали да увере комесара да те оптужбе нису тачне објашњавајући да, према канонима, свештеници не могу сами да уводе нове празнике и да они то не чине. Празници се славе у част светитеља који су посвећени пре 300, а не пре 10 година, тврдили су.²³

На једној од наредних седница комесар је поновио захтев за спецификацију празника и појаснио је да их треба разделити на три категорије: оне који ће бити нерадни дани, односно који су *без разрешења*, затим оне који се могу *разрешиити* да буду радни дани и у трећој категорији треба да буду заштитници локалних заједница и храмова, као и заветни дани. Према објашњењу комесара, синаксар с категоризацијом верских празника биће подељен војним командама, жупанијама, властелинствима и другима, како би знали да не присиљавају православне вернике да раде на одређене дане. Сабор је јавно изразио бојазан да ће државне власти укидати празнике, а гроф Хадик је заменио тезу и уверавао посланике да Привилегије гарантују Србима слободу вере и закона, као и употребу старог календара, мислећи на рачунање времена према Јулијанском календару. Објаснио је да је календар празника потребан само зато да би Марија Терезија знала „колико у години свецев светите“.²⁴

Међутим, пред распуштање Сабора, комесар је новоизабраном митрополиту Јовану Георгијевићу (1769–1773) предао поверљиво писмо Марије Терезије и барона Колера, којим је објашњавана потреба укидања превеликог броја православних празника. Царица је, између осталог, позвала митрополита да своју благодарност покаже тако што ће извршити њену вољу и укинути одређени број празника. То је била најава онога што се догодило на заседању Архијерејског синода.²⁵

Једна од главних тема расправе на Синоду била је управо редукација празника. Са синодског заседања сачувана су два календара, један на руско-српском и други на латинском језику. Заједничко им је то да носе исти датум синодске седнице која је одржана по Јулијанском календару 20. децембра, а по Грегоријанском 31. децембра 1769. године. Број празника обележених као заповедни, као и оних који би могли бити разрешени, разликује се у овим списковима. Календари, међутим, показују да је Синод, пре но што је приступио разрешењу, успоставио 10 нових заповедних празника посвећених српским светитељима. Наиме, до тада заповедни празници били су само Свети Стефан Дечански (11. новембар), Свети Сава (14. јануар) и Свети Симеон Мироточиви (13. фебруар). У оба поменутог календара као *црвено слово* обележени су и следећи празници:

²³ АСАНУК, МПБ, 1769/82.

²⁴ Исто.

²⁵ М. Костић, *Гроф Колер*, 134.

24. септембар – Свети Симеон (Стефан Првовенчани), 4. октобар – Свети Стефан Штиљановић, 9. октобар – Свети Стефан деспот (Бранковић), 28. октобар – Свети Арсеније архиепископ, 30. октобар – Свети краљ Милутин, 2. децембар – Свети цар Урош, 10. децембар – Свети Јован деспот (Бранковић), 18. јануар – Свети Максим деспот (Ђорђе Бранковић), 15. јун – Свети кнез Лазар и 30. јул – Преподобна мати Ангелина.²⁶

У календару на рускосрпском језику, уз 146 дана истакнути су непокретни празници писани црвеним мастилом. Том броју треба додати 10 покретних празника, наведених на другом списку, и нерадне недеље, чији је број у зависности од распореда празника могао да се креће од 42 до 49 годишње.²⁷ Према наведеном календару, у току једне године било је највише 205 нерадних дана. То би значило да је једном сељаку или занатлији преостајало око 160 дана када је могао и смео да ради, а у то је тешко поверовати. Да је реч о преувеличаном броју показује пажљивија анализа пријављених заповедних празника. Као *црвено слово* обележени су и они дани који то нису били, на пример, сви претпразници или потпразници великих заповедних празника. Обележени су скоро сви празници посвећени хришћанским мученицима и око 60 дана посвећених руским светитељима. Није искључено да је као основа за овај календар послужио један руски месецослов који је у Венецији 1765. године прештампао Димитрије Теодосије(вић).²⁸ Стиче се утисак да је овакав календар смишљено начињен и да је број заповедних празника намерно увећан како би Синод имао више могућности у доношењу одлуке о редуковању, тј. да би могао да задржи што већи број празника који су стварно слављени. Звездицама испред датума, посебно је обележено 69 заповедних празника који би могли бити разрешени. Према овом предлогу остало би 77 непокретних празника и уз 10 покретних, било би их укупно 87.²⁹

Комесар се, према свему судећи, није преварио и поверовао да поменути календар одражава стварно стање. Њега је Илирска дворска депутација претходно добро припремила и обавестила о темама синодске расправе, тиме и о празницима. Могуће је да је то био разлог за састављање новог календара на латинском језику, са знатно мање *црвених слова*. Синод је у другом календару истакао 107 дана са непокретним заповедним празницима, а у посебном списку на последњем листу и 10 покретних празника. *Festa mutabilia* били су Лазарева субота, Цвети, Велики петак, Ускрс са Ускршњим понедељком и Ускршњим уторком,

²⁶ АСАНУК, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив „А” (даље: МПА), 1769/299; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 214–215; III, 26; М. Костић, *Гроф Колер*, 135.

²⁷ Поред Цвети, Ускрса и Духова који се славе недељом, у току године могло је и до седам празника да „падне” на недељу, како се то у народу каже, о чему сведоче календари из XVIII века.

²⁸ *Мјасецосов*, Москва [објавио Димитрије Теодосије(вић), Венеција] 1765 (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РТкСр I 95). У овом месецослову наведено је 108 непокретних заповедних празника међу којима је и Свети Сава, који се у Русији слави од XVI века.

²⁹ АСАНУК, МПА, 1769/299 (Календар на рускосрпском језику).

Вазнесење Господње – Спасовдан, и Духови са Духовским понедељком и Духовским уторком. Разлика у броју празничних дана у односу на први календар је у томе што су овога пута изостављени претпразници, потпразници, многи руски празници и они посвећени хришћанским мученицима. За разрешење су предложена 42 заповедна празника. На тај начин остало би их 75, од којих 65 непокретних и 10 покретних.³⁰

Вероватно грешком, из календара на латинском језику изостављена су четири заповедна празника. Почетак индикта, тј. Нова година (1. септембар), Свети Јоаким и Ана (9. септембар) и Свети Лука (18. октобар) били су стари празници, обележени као *црвено слово* још у *Зборнику за цуишнике* из 1566. године, док је Преподобни Аврамије Ростовски (29. октобар) био новији празник.³¹ Према томе, тачан број празника с којим је Архијерејски синод 1769. године почео реформу српског верског календара био би 121.

Треба узети у обзир да је Синод 1769. године, пре одлуке о укидању, успоставио 10 нових празника. На основу тога се може закључити да су Срби у Хабзбуршкој монархији до терезијанских реформи славили 111 празника и недеље. То би значило да нису радили више од 153, а највише 160 дана годишње, у зависности од распореда празника.

Напред приказани број празника, односно укупан број нерадних дана, мањи је од оног који се помиње у литератури, а који се креће између 164 и 193.³² Неспорно је да је био велики, а то у потпуности објашњава мотиве Марије Терезије да путем реформе календара својим поданицима повећа број радних дана. Ипак остаје сумња да су сви празници пријављени на Синоду били прихваћени у народу као заповедни. Јер, ако би свако славио баш сваки празник, Срби не би радили пет месеци годишње. Највише нерадних дана било је у периоду од пролећа до јесени у сезони пољских радова, мада није било много другачије ни у зимским месецима.

Синод се 1769. године сложио да укине 56 празника, од којих 45 заповедних и 11 мањих, названих провинцијалним. После потврде владара, одлука је објављена у Регуламенту 1770. године, у коме је истакнуто да је

³⁰ АСАНУК, МПА, 1769/299 (Календар на латинском језику). У списку покретних празника наведен је и Божић, иако непокретан, зато што се празновао три дана. На последњој страни је и списак од 11 тзв. провинцијалних празника, који нису заповедни за цео народ, већ их нерадно прослављају поједине општине или породице. На том списку су: преп. Киријак Отшелник — Михољдан (29. септембар), преп. мати Параскева – Св. Петка (14. октобар), Св. Игњатије Богоносац (20. децембар), Св. Теодор Стратилат (8. јун), Св. Козма и Дамјан (1. јул), Св. Прокопије (8. јул), Сабор Св. архангела Гаврила (13. јул), Св. Кирик и Јулита (15. јул), Св. Марија – Огњена Марија (17. јул), Св. Марија Магдалена – Блага Марија (22. јул) и Св. Пантелејмон (27. јул).

³¹ Године 1769. разрешени су празници Почетак индикта и Свети Јоаким и Ана, 1774. године Преподобни Аврамије Ростовски, а 1786. године Свети Лука.

³² М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабеници*, Сремски Карловци 1899, 41; М. Костић, *Гроф Колер*, 132, 145. Иако није наглашено, у ове бројеве су свакако укључене и нерадне недеље. Димитрије Руварац у раду „Како је постао данашњи број заповедних празника код Србаља?“ (*Хришћански весник* X/6–7, 500) наводи 109 непокретних празника слављених пре реформе. Кад се том броју дода 10 покретних празника и највише 49 недеља, добија се 168 нерадних дана годишње.

број празничних дана смањен договором саборско-синодског комесара, митрополита и епископа. Празничних дана било је превише, објашњено је у тексту, и редукција је учињена да би били повећан број радних дана и спречено ленствовање које произлази из нерада. Празнике који су укинати имају право да славе само насеља, храмови или породице чијим су светитељима заштитницима они посвећени, док други у те дане треба да обављају свакодневне послове. У посебном додатку (Д) штампан је списак разрешених празника.³³

Задатак састављања новог календара Илирска дворска депутација препустила је митрополиту Јовану Георгијевићу. Први пут после редукције, календар је објављен у прилогу зборника молитви које је он одабрао, и штампан је у Бечу марта 1771. године у штампарији Јосифа Курцбека. Иза молитви и опште стихире, песме којом је славио Србе светитеље, митрополит је додао нови календар. Календар је почео од септембра и црвеним мастилом обележено је 69 непокретних заповедних празника.³⁴ Међутим, митрополит је изоставио три важећа празника, задржао у календару пет који су били укинати 1769. године и додао је један који раније није био заповедни.³⁵ Без обзира на то да ли су у питању митрополитове или штампарске грешке, тај календар није био коначно решење. Кроз митрополитов Молитвеник свештенство и народ су, између осталог, почели да се упознају са одлукама Архијерејског синода и у томе је његов значај. Почетком априла 1771. године Илирска депутација пожуривала је митрополита Јована да заврши започети посао и он је припремљени календар послао у Беч крајем маја.³⁶

Прво званично издање ревидираног православног календара објављено је у Курцбековој штампарији почетком јула 1771. године. Да би се избегли неспоразуми и погрешна тумачења, иза насловне стране црвеним словима штампано је објашњење намењено читаоцима и корисницима: „Под знамењем сим * [звездица] празници разрешени су, в којорих дјелати јест безгрешно”. Идеја да се јасно обележе укинати празници

³³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et aplyssima collectio*, ed. J. B. Marin, L. Petit, t. 39, Parisiis 1907, 558–559, 569–570.

³⁴ *Собрание избранныхъ молиивъ во оуиоиребление пресшарълихъ духовнаго и мирскаго чина особъ въ видъ очесъ слабъющихъ за велейное благоовъиисво шрудомъ и иждивениемъ Преосвещеннѣйшаго Архїеїскоїа Карловачкаго Иоанна Георгїевића, въ царствующемъ Вѣннѣ ауроа [1771]* (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, P18Cp IV 2.1). Митрополит је стихиром славио Св. Симеона, Св. Стефана, Св. краља Милутина, Св. Стефана Дечанског, Св. Уроша, Св. Лазара, Св. Максима, Св. Јована, преподобну мати Ангелину, Св. Стевана Штиљановића, Св. Саву и Св. Арсенија.

³⁵ Укинати заповедни празници које је митрополит Јован оставио у календару били су Св. пророк Захарија (5. септембар), Прво и друго обретење главе Св. Јована Крститеља (24. фебруар), Сабор Св. архангела Гаврила (26. март), Сабор Св. 12 апостола – Павловдан (30. јун) и Св. велики кнез Михаило тверски (22. новембар). Празник посвећен Св. апостолу Филипу (11. октобра), који је митрополит обележио као заповедни, није био *црвено слово* нити у синаксарима из XVI века, нити у календарима са Синода 1769. године, а не налази се ни у списку укинутих празника. Митрополит је изоставио важеће празнике Сабор Пресвете Богородице (26. децембар), Свети првомученик Стефан (27. децембар) и Преподобни Антоније Велики (17. јануар).

³⁶ М. Костић, *Гроф Колер*, 135.

била је добра. Међутим, називи разрешених празника штампани су црвеним мастилом, као и оних који су остали заповедни, и то је могло да изазове забуну. Као већина Курцбекових издања и ово је имало недостатке и грешке у штампању.³⁷

Резултат редукције био је нов календар са укупно 76 непокретних и покретних заповедних празника, које славе *илирски* и *валахијски* православног народа у Хабзбуршкој монархији, како је то писало на насловној страни првог Курцбековог издања. Кад се том броју празника додају недеље, долази се до распона од 119 до 125 нерадних дана у току године. Првом реформом календара радна година продужена је за месец и по дана.

Нови календар није изазвао веће незадовољство у народу, будући да је велики број укинутих празника био посвећен страним светитељима. Поред тога, празници посвећени Србима светитељима нису укинута. Напротив, Синод је њихов број повећао.³⁸

Међутим, 1772. године, унијатски апостолски викар за Хрватску, касније крижевачки бискуп, Василије Божичковић покренуо је иницијативу да се укину сви празници посвећени Србима светитељима. Божичковићева агресивна акција скренула је реформу календара верских празника на други ток. Ако су раније редукцију празника водили економски разлози, од 1772. године она добија верски и политички карактер. Илирска дворска депутација пренела је Божичковићево мишљење Марији Терезији у једном од својих извештаја, иако је било јасно да је оно у много чему претерано и неумерено. Наиме, Божичковић се трудио да докаже како реформа празника спроведена 1769. године није била добра, јер Срби славе већи број празника него што би требало да их буде. Критиковао је календар штампан у Курцбековој штампарији и истакао је да су, наводно, изостављени многи светитељи које славе и православни и римокатолици, а да је унет велики број светитеља из Србије и Русије. Према његовом мишљењу, требало је да буде само 14 православних празника, без недеља, а како је тврдио, од 1769. године број празничких нерадних дана у години повећан је на 122. Сматрао је да од празника посвећених српским светитељима у календару треба да остане само празник Светог Саве. Викар је посебно нагласио да српски светитељи, пре свих Немањићи, нису правилно канонизовани и да због тога треба укинути њима посвећене празнике. Помињање канонизованих српских владара и јерархије код народа подстиче идеју о обнови самосталне државе, одно-

³⁷ Вероватно грешком, из званичног календара за 1771. годину изостављени су важећи празници 18. октобар, 26. и 27. децембар. Као заповедни обележени су празници слављени 15. маја и 7. децембра, који то нису били. (*МЪСАЦОСЛОВЪ* Восточнаго православнога греческаго Исповѣданiа въ державахъ Цесарокралевскаго Апостолiческаго Величества обрѣтающагоса славеносербскаго и валахiйскаго Народа не унитовъ. Напечатася въ царствующемъ Градѣ Вѣннѣ, въ Цесаро-Кралевској-придворној Иллурiческой и Восточној Типографiи Куврѣ Юсифа Лоренца Курцбека в лѣто от Р[о]ж[дес]тва Хр[ис]това #аѵоа (1771), м[есе]ца Јулiа, з[д] (7.) дна (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РПСр I 8.1).

³⁸ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 24–27.

сно идеју о издвајању у посебно политичко тело у оквирима Монархије. Помињање руских светитеља јача везу са православном Русијом и отежава спровођење уније, истицао је Василије Божичковић. Та његова схватања нашла су плодно тло у Бечу и уклопила се у политику јачања суверенитета државе.³⁹

У међувремену била је извршена реформа римокатоличког календара празника и било је јасно у ком правцу би требало да иде и редукција празника других конфесија. Модел за другу редукцију српских празника пронађен је током заседања Синода унијатске цркве из Хрватске, Угарске и Ердеља, који је одржан у Бечу током марта и априла 1773. године. После дужих расправа Синод је одлучио да се објави заједнички календар унијатских цркава с празницима посвећеним оним светитељима које је Православна, тј. Грчка црква „признала као праве и несумњиве”. Требало је објавити календар какав је био „у најстаријим временима”, у коме би остало само 16 празника који се славе „од давнина” и 52 недеље, које су нерадни дани. Договорено је да се изоставе празници посвећени националним светитељима, међу којима је било највише Русина. Могло се чути и то да ће празници код унијата бити укинута истовремено када и у Православној цркви.⁴⁰

По завршетку унијатског Синода, у пролеће 1773. године, Илирска дворска депутација предложила је Марији Терезији да повуче српски календар из 1771. године. Требало је извршити нову редукцију, којом би број празника био сведен на 16, колико их је било и код римокатолика. Царица је упутила, тада већ грофа, Колера да то питање реши у договору с карловачким митрополитом. Међутим, митрополит Јован Георгијевић је убрзо умро, а администратор Карловачке митрополије епископ Мојсије Путник истицао је да о укидању празника може да одлучује само Архиепископски синод који треба да се састане после изборног сабора.⁴¹

Док су трајале припреме за Народно-црквени сабор, гроф Колер је наложио цензору за српске књиге при Курцбековој штампарији у Бечу Атанасију Димитријевићу Секерешу да састави календар комбинујући стари грчки календар и календар штампан 1771. године. Секереш је предложио да се укину сви преостали празници посвећени руским светитељима и да се светковање провинцијалних и заветних празника пренесе на недељу, која је ионако нерадни дан. Према његовом предлогу, укупан број нерадних дана у години био би 88, укључујући недеље. Илирска дворска депутација сматрала је и тај број превеликим, истичући да треба разрешити још најмање 18 празника, међу којима и трећи дан Божића, Ускрса и Духова. Будући да је намера била да се редукција изврши преко Архиепископског синода који је требало да заседа после Сабора 1774. годи-

³⁹ Архив Војводине (даље: АВ), Фонд Илирска дворска комисија, депутација (даље: ИДД), кутија 18, док. бр. 793; М. Костић, *Царски духовници и пројекти уније међу Србима*, Сремски Карловци 1922, 7; Исти, *Гроф Колер*, 136–140.

⁴⁰ М. Костић, *Гроф Колер*, 142–144.

⁴¹ Исто, 144.

не, Депутација је одмах почела да припрема комесара. Саветовала га је да наведе епископе да се сагласе са смањењем што већег броја празника. Образложење које би комесар, у случају потребе, требало да изнесе на Синоду садржало је аргументе истицане и приликом реформе римокатоличког календара: празници нису битан део религије, они су ствар Цркве и Црква има право да их мења, превелики број празника омета благостање народа и води нераду и лењости. Требало је да истакне и то да се слободна употреба Јулијанског календара према Привилегијама односи на начин рачунања времена, а не на празнике. Према најамбициознијим плановима насталим у Бечу, требало је да остане само 16 православних празника, односно 18 празничних дана, као у римокатоличком календару. Од тога се, према свему судећи, одустало јер би то могло да изазове велико узнемирење међу српским становништвом.⁴²

Јуна 1774. године почело је заседање Архијерејског синода. На седници одржаној (14) 25. августа, комесар генерал барон Матезен објавио је одлуку владара о повлачењу календара штампаног 1771. године. Пренео је захтев за смањењем броја празника и предао је епископима раније припремљен формулар календара. Поред великог броја заповедних празника чије је укидање захтевано, узнемирење епископа изазвала је и примена тзв. хебдомалног метода у формулару календара, односно поделе дана на седмице, а то је била новина. Комесар је уверавао епископе да то није ограничење Привилегија нити наметање Грегоријанског календара и истицао је да се редуција врши само због повећања броја радних дана.⁴³

Сачувани извори са заседања Синода указују на то да је расправа о укидању празника била дуга и тешка, и да је списак празника које треба разрешити састављан у етапама. Није познато који је предлог календара комесер први изнео пред Синод. Од почетка заседања било је извесно само то да у новом календару треба да остане 17 великих празника, а о другима је расправљано. То су: Рођење Пресвете Богородице (8. септембар), Св. Јован Златоусти (13. новембар), Ваведење Пресвете Богородице (21. новембар), Св. Никола (6. децембар), Божић (25. децембар), Сабор Пресвете Богородице као други дан Божића (26. децембар), Обрезање Господње (1. јануар), Богојављање (6. јануар), Сретење (2. фебруар), Благовести (25. март), Рођење Јована Крститеља (24. јун), Свети апостоли Петар и Павле (29. јун), Преображење Господње (6. август), Успење Пресвете Богородице (15. август), Усековање главе Св. Јована Крститеља (29. август), и покретни празници Ускрс и Духови. Наведени празници били су посебно истакнути на једном концепту састављеном током заседања. Са мањим разликама, тај списак је личио на реформисани римокатолички

⁴² АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 851, 852; М. Костић, *Гроф Колер*, 144–145; Исти, „Доситејев пријатељ и саветник Секереш”, *Глас САНУ CCLVI* (1963), 35.

⁴³ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 877; Д. Руварац, „Рад синодски 1774. и 1775”, *Српски Сион XIII* (1903), 649; М. Костић, *Гроф Колер*, 145–147.

календар. Међутим, коначна одлука била је резултат мучних расправа, притисака комесара и отпора који су пружили епископи.⁴⁴

У првом тренутку Синод се сложио да разреши 20 празника. Будући да је то било испод очекивања државних власти, комесар је епископима пренео нове захтеве владара. Требало је да се „цело двигнут”, односно разреше, и празници посвећени светим великомученицима Димитрију (26. октобар) и Георгију (23. април), као и Св. Јовану Златоустом (13. новембар). Захтевано је да се споје два празника посвећена Св. Николи, односно да се Пренос моштију (9. мај) слави истог дана када и Св. Никола (6. децембар). Предложено је померање датума тзв. провинцијалних, односно мањих празника, који би требало да се споје са најближим празником посвећеним апостолу или другом свецу. То је било блиско идеји Атанасија Димитријевића Секереша о померању провинцијалних празника на недељу.⁴⁵

Истом приликом изнета је наредба о успостављању националних празника. Према свему судећи, у Бечу је раније донета одлука да се Свети Константин и Јелена (21. мај) славе као национални празник православног Грка и то је саопштено Синоду, коме је остављен избор српског националног празника. Празници посвећени Србима светитељима, међу којима је Синод требало да изабере један, названи су *ипровинцијалним*. Назив *ипровинцијални* се у званичним државним документима обично користио у значењу мањег православног празника, који славе поједине општине, храмови или породице. То несумњиво показује да српске празнике Двор није сматрао правим заповедним, било због тога што их је већина успостављена као *црвено слово* тек 1769. године, било због тога што је прихватио аргументе Василија Божичковића. Зато је и захтевано укидање празника посвећених Србима светитељима.

После низа непријатних нових захтева и наредби, комесар је саопштио и једну добру вест. Марија Терезија је одлучила да усвоји молбу Синода, те је одобрила да се православни Божић, Ускрс и Духови прослављају по три дана, као и раније. Међутим, захтевала је и да се у календару обавезно примени метод поделе дана на седмице с јасном ознаком седмичних и недељних дана. Међу осталим владарским примедбама и захтевима били су и они који се односе на начин обележавања празника у календару. Било је јасно да начин на који су укинута празници обележени у календару из 1771. године није био добар и да су црвеним мастилом штампани називи празника и звездице испред њих збуњивали вернике. Зато је наређено да се у наредном календару сви укинута празници штампaju црним мастилом као и „прочији работни дни, без различија”.⁴⁶

На захтев комесара да укине још празника, Синод је саставио списак оних на чије разрешење не пристаје. Поред напред наведених 15 великих непокретних празника, на списку их је набројано још 35, укупно

⁴⁴ АСАНУК, Фонд Свети Архиепископски Синод (даље: Синод), 1774/263.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

50 празника. Међу њима су Св. Димитрије, Св. Георгије, Св. Јован Зла-тоусти, Пренос моштију Св. Николе, као и сви српски празници чије је укидање посебно захтевано. Када се том броју дода трећи дан Божића, који је изостављен, затим покретни празници Ускрс и Духови који се прослављају три дана, као и Велики петак и Вазнесење, добијамо 59 празника који би према мишљењу Синода требало да остану заповедни.⁴⁷

Током даљег заседања притисак комесара ишао је највише у правцу разрешења празника посвећених Србима светитељима. Није нам познато како је текла расправа, а неспорно је да су епископи на крају били приморани да попусте. Јануара 1775. године Марија Терезија је потврдила нови календар празника и најавила да ће бити штампан пред Ускрс.⁴⁸ Она ипак није била задовољна синодским закључком. Отпор епископа и њихову упорност да не попусте више него што морају Марија Терезија је касније описала у једном писму папи Пију VI (1775–1799) као последицу великог незнања и сујеверја саме нације.⁴⁹

У окружности којом је, (20) 31. марта 1775. године, тражио од епископа да почну оглашавање „всех двигнутих и умалених праздинов” у својим епархијама, митрополит Вићентије Јовановић Видак (1774–1780) је навео и списак православних празника које је потврдио владар. *Црвена слова* у новом календару требало је да буду 36 непокретних празника, укључујући три дана Божића, као и осам покретних празника, односно по три дана Ускрса и Духова, затим Велики петак и Вазнесење. Тако би остала 44 православна заповедна празника. Разрешено је десет празничних дана посвећених Србима светитељима⁵⁰ и укинута су још два празника, али су као заповедни остављени други празници који су обележавани тих дана.⁵¹ У календару је био само један српски празник посвећен Светом Сави и један грчки посвећен светим Константину и Јелени. На тај начин успостављени су национални празници по принципу раније уведених римокатоличких празника посвећених свецима заштитницима хабзбуршких држава и покрајина. Према одлуци Синода, разрешена су 32 заповедна празника, међу којима покретни Лазарева субота и Цвети. Ни празник Пренос моштију Св. Николе више није био *црвено слово*.⁵² Митрополит

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ АСАНУК, Синод, 1775/298.

⁴⁹ М. Костић, *Гроф Колер*, 148–149.

⁵⁰ Од заповедних празника посвећених Србима светитељима Архијерејски синод је 1774. године укинуо 24. септембар (Св. Стефан Првовенчани), 4. октобар (Св. Стефан Штиљановић), 28. октобар (Св. Арсеније архиепископ), 30. октобар (Св. краљ Милутин), 11. новембар (Св. Стефан Дечански), 2. децембар (Св. краљ Урош), 10. децембар (Св. Јован деспот), 13. фебруар (Св. Симеон Мироточиви), 15. јун (Св. кнез Лазар) и 30. јул (Преп. мати Ангелина). Датуми су наведени према старом календару.

⁵¹ Дана 9. октобра, када се славио празник посвећен Светом деспоту Стефану, остао је заповедни празник посвећен апостолу Јакову Алфеову, а 18. јануара, уместо празника посвећеног Светом деспоту Максиму, остао је заповедни празник посвећен светим Атанасију и Кирилу.

⁵² Није позната одлука Синода поводом предлога да се Пренос моштију Св. Николе споји са празником посвећеном Св. Николи. У касније штампаним календарима налази се и празник Пренос моштију, штампан црним мастилом.

је подсетио да приликом оглашавања треба посебно истицати да Синод има *право и власт* да укида празничне у корист радних дана неопходних *земљоделцима*, и да ће се на тај начин проблем „праздности и пијанства разрешати и умалити”. Подсетио је и да је народ дужан да се повинује одлукама своје од Бога постављене духовне власти. То су, нема сумње, била објашњења на којима је инсистирао Двор.⁵³

Почетком јануара 1776. године Марија Терезија је посебним рескриптом потврдила закључке Синода и наредила да свештеници у свим парохијалним црквама свечано објаве укидање празника. Требало је да посебно нагласе верницима да су национални празник Срба, *Nations-Patron*, Свети Сава, а Грка Свети Константин и Јелена. Свештеницима који се буду противили укидању празника запређено је казнама и суспензијама. Царским рескриптом је најављено да ће календар, који је одобрио Синод, бити штампан за 1776. годину.⁵⁴

Митрополит Вићентије је током марта 1776. године преко Архиепископске конзисторије обавестио свештенство и народ о укидању празника. Према ранијем договору, нови *Месеџослов* објављен је пред Ускрс 1776. године и одређена му је цена од 9 крајцара да би се лакше продавао и брже раширио по народу.⁵⁵

Месеџослов из 1776. године био је потпуно другачији у односу на раније објављене календаре. Штампан је квалитетније, био је илустрован и визуелно лепши, с више садржаја. Та књижица је почињала родословом царске породице којим су поданици упознати са основним подацима о датумима рођења, титулама, браковима њених чланова. Затим је следио списак саветника и службеника Илирске дворске депутације, као и списак архијереја Карловачке митрополије. Уз календар су комбиноване „нравоучителнија притчи” штампане на десном ступцу страница, а празници на левом. Странице са месечним распоредом празника раздвајале су оне са дугом поуком о напретку који се може постићи кроз школовање и учење. На крају је објављен текст са илустрацијама и значењем зодијачких знакова и табеле за прерачунавања новца. Када је реч о празницима, *црвена слова* су штампана према закључку Синода. Будући да је календар важио за православни, односно „грчко не унитског закона народ”, како је то писало на насловној страни, била су обележена и оба национална празника.⁵⁶

Нови календар дочекан је у народу са великим неповерењем. Пре свега, празници посвећени српским светитељима више нису били *црвено*

⁵³ АСАНУК, Синод, 1775/345.

⁵⁴ Д. Руварац, „Рад синодски 1774. и 1775”, 725; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 28–29; М. Костић, *Гроф Колер*, 147–148.

⁵⁵ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 903, 904, 975; М. Костић, *Гроф Колер*, 150. Већ следеће издање календара, за 1777. годину, било је јефтиније и коштало 7 крајцара.

⁵⁶ *М[҃]҃СА]ЦОСЛОВЪ* за иже в Цесаро-Кралевскихъ державахъ обрѣтающійся греческаго не унитскаго закона народъ на лето воплощеніа Хр[ис]това 1776. По уставу иже в Карловцѣ бившаго не унитыхъ еп[и]скопѣвъ Сгнода, напечатанъ в Ц[е]сарствующемъ градѣ Вѣннѣ. При Иосифѣ Курцбекѣ Ц. Кр. восточноѣмъ Иллѣрическомѣ тѣпографѣ дворномѣ (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РПСр II 6.1).

слово и из њихових назива изостављена су национална обележја, тј. није било наглашено као раније да су *српски*. Поред тога, примењен је хебдомални метод поделе дана на седмице, чега раније није било. Новина је била и увођење немачког језика у православни календар, будући да су сви поучни текстови штампани двојезично.⁵⁷

Календар је био лоше прихваћен и, упркос ниској цени, продато је мање од 150 примерака. Унете новине погодвале су ширењу вести да је Србима подметнут унијатски календар. Поједини свештеници нису смели да објаве одлуку о укидању празника, плашећи се реакције верника. Било је и оних који су јавно протестовали и одбијали да поштују нове наредбе. Због тога се Илирска дворска депутација током 1776. године неколико пута обраћала митрополиту Вићентију Јовановићу са захтевом да свештенике који не прихватају нови календар казни и отпусти из службе.⁵⁸ Као једног од противника редукованог календара, али и реформе Српске цркве уопште, власти су тада означиле архимандрита манастира Гомирје Теофана Алексића. То је био један од разлога зашто га Илирска дворска депутација није потврдила за члана Конзисторије Горњокарловачке епархије, иако га је епископ Петар Петровић предложио. Касније је, на инсистирање државних власти, премештен у Темишварску епархију.⁵⁹

Објављивање новог Регуламента, јануара 1777. године, подстакло је јавно испољавање незадовољства Срба због уведених новина, међу којима и редукованог календара. У уводу Регуламента, као и у уводу посебног прилога са списком празника, било је наглашено да је нови календар резултат одлуке Синода из 1774. године.⁶⁰ Будући да се, према царској наредби, и у парохијалним црквама оглашавало да су празници укинута на основу одлуке Синода, незадовољство народа окренуло се ка епископима. Они су се суочили с оптужбама за издају народа, вере и закона.

⁵⁷ У старијој литератури се наводи да су верници били посебно огорчени зато што је у овом календару година почињала 1. јануара, као у Грегоријанском календару (Д. Руварац, „Како је постао данашњи број заповедних празника код Србаља?“, 491; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 215). Међутим, у *Месеослову* за 1776. годину календар празника почиње од 1. септембра, када почиње и литургијска, односно Јулијанска година.

⁵⁸ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 933, 934, 951; кутија 1.284 (18), док. бр. 1.008; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 215; М. Костић, *Гроф Колер*, 150.

⁵⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 249; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1996, 50–52, 54–56; М. Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство*, Загреб 1975, 229.

⁶⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 741—741. Међу изворима који су нам били доступни, прилози Регуламента из 1777. године објављени су само у Мансијевој збирци. Ово издање има грешака, међу којима су и неке у списку празника. Из списка празника изостављени су покретни заповедни празници Велики петак и Вознесење. Да је реч о штампарској грешци потврђује *Месеослов* из 1778. године, штампан у Бечу у Курцбековој штампарији, у коме су као *црвено слово* обележена и два поменута празника. Они су наведени и у списку празника у прилогу Деклараторије из 1779. године (*М[҃]҃СА[҃]ЦОСЛОВЪ* за иже в вес Кралевскихъ державахъ обрѣтающійса греческаго не унитскаго закона народъ на лето воплощенїа Хр[ис]това 1778, еже имаѣ днїи 365. По уставу иже 1774 в Карловцѣ не унитых еп[и]скопѣв Сѣнода. Сѣ дозволенїемъ Правителствующихъ. Напечатанъ в ц[ес]арствующемъ градѣ Виеннѣ. При Иосифѣ от Курцбекъ Кес. Крал. восточномъ Иллѣрическомъ тѣпографѣ дворномъ (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РПСр I 6.1); J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 844).

Верници су кривили Архијерејски синод за *касирање* празника. Током побуна у Новом Саду октобра и Вршцу новембра 1777. године, као и у бројним писаним протестима српских општина могло се чути и прочита-ти да је нови календар начињен „тајно и без сваког знања народа”, издат је „именем Наших Господеј Епископов”, и њиме се забрањује слављење празника „по нашему Световосточному календару који от Светих Соборов предати јесу”. Објашњење да би славећи све своје празнике „издан-губили”, верници су слушали с неверицом јер, како су истицали, то није „дангуба” нити за њихове породице нити за царство. Сметало им је то што је календар штампан двојезично, а посебно то што уз имена српских светитеља више не пише да су српски. Зато су се шириле вести, а тиме и страхови, да је то учињено да би деца, мало-помало, заборавила, а унуци не би ни сазнали, да је реч о српским светитељима, који су „от нашега рода и племена били” и многи од њих су сахрањени на Фрушкој гори. „Нама наши сведи нису за касирање”, протестовали су Срби из Панчева, Вуковара, Будима.⁶¹

Узаврела атмосфера одразила се и на жалбу против Регуламента коју је фебруара 1778. године митрополит Вићентије Јовановић упутио Марији Терезији, и којом је, између осталог, протестовао и против укидања празника. Пре свега је истакао да је Привилегијама цара Леополда I Србима дозвољено да се држе старог црквеног календара, а народ је узнемирен зато што је календар већ два пута мењан. Пре намерно него случајно, митрополит је поистоветио Јулијански календар рачунања времена са календаром верских празника. Даље је навео да су изостављени многи празници који су слављени од давнина и које још увек славе православни верници у другим земљама. Митрополит је посебно истакао да на насловним странама штампаних календара стоји да су празници укинута наредбом Синода из 1774. године и народ, стога, окривљује епископе, а не зна да је редукција празника морала да се спроведе због јаког притиска који је током заседања вршио царски комесар. Народ се боји да је нови календар унијатски и да се, између осталог, и тим путем припрема терен за унију. Митрополит Вићентије је нагласио да се у неким срединама православном становништву брани слављење и оних празника који су дозвољени, као што су, на пример, храмовне и крсне славе. Поред тога, сами свештеници су се нашли у тешкој ситуацији када је требало да објасне верницима да неке празнике више не треба да славе, а као пример навео је догађаје у Сурчину.⁶²

⁶¹ АСАНУК, МПБ, 1777/94, 1778/9; А. Драгосављевић, „Старински рукописи”, *ЛМС* 96 (1857), 64–69; „Писмо општине панчевачке епископу Мојсију Путнику”, *Беседа* I (1860), 63; Г. Витковић, *Споменици из будимској и њешијанској архива*, III, Београд 1874, 390; Д. Руварац, „Правила за калуђере и свештенике и регуламент од 2. Јануара 1777”, *Јавор* 14 (1887), 295; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара с обзиром на тамошње Србе*, Нови Сад 1890, 95–101.

⁶² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 745; Д. Руварац, „Жалба митрополита Вићентија Јовановића-Видака против регуламента од 2. јануара 1777”, *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије* I (1911), 72–73; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 230–231.

Догађај који се одиграо у Сурчину говори о необавештености, страху или несналажењу свештеника у одређеној ситуацији. Наиме, сурчински прота Аксентије Станисављевић одбио је да одржи службу 20. маја 1776. године, по старом календару, објаснивши окупљеним верницима да је празник укинут. Будући да је више од 20 породица тог дана обележавало крсну славу, Сурчинци су протино понашање протумачили као знак да је прихватио унију и веома су се узнемирили. Тада се умешао архимандрит манастира Хопово Јован Јовановић и објаснио да укинуте празнике могу и даље да славе породице чијим су свецима заштитницима они посвећени. Дана 20. маја обележавана су два празника. Свети мученик Талалеј био је стари празник, није био заповедни и није се налазио међу празницима укинутим 1769. или 1774. године. Други, руски празник посвећен обретенију мошти Светог Алексеја митрополита московског био је новији и као *црвено слово* обележен је у руском месецослову прештампаном 1765. године у Венецији, као и у календару на рускосрпском језику састављеном на Синоду 1769. године, у коме је број заповедних празника преувеличан.⁶³ Ни он није био на листама укинутих заповедних празника, а то посредно говори да није ни био заповедни. Према датуму најближи разрешени заповедни празник био је 19. мај, укинут 1769. године.⁶⁴ Сурчински спор је највероватније настао због незнања прота Аксентија и страха да би могао бити кажњен. Наиме, државне власти су контролисале примену прописа о слављењу празника и захтевале кажњавање свештеника који их нису поштовали. Нема сумње да је прота знао да су празници други пут укинута, о чему је раније добио обавештење митрополита или Конзисторије. Међутим, 20. мај се није налазио на списковима нити укинутих нити дозвољених заповедних празника. Нови календар је тек недавно изашао из штампе те га прота вероватно још увек није имао и није могао да провери какав је статус тог празника. Да не би направио грешку, у страху од казне, можда и рашчињења, због празника за који није био сигуран да га је дозвољено славити, прота је одбио да одржи богослужење у цркви. Међутим, двадесетак сурчинских породица могло је да прослави своју крсну славу, јер је овде била реч о празнику посвећеном њиховом свецу заштитнику, без обзира на то да ли је тај празник био укинут или не. Друге породице у насељу свакако нису смеле да празнују тог дана. Овај случај стигао је до Илирске дворске депутације која је захтевала од митрополита Вићентија да казни проту Аксентија зато што није тачно поучио, односно обавестио вернике о новим прописима слављења празника. Отворено је питање да ли је прота и сам разумео нове прописе, а на основу догађаја који се збио, могло би се закључити да није.⁶⁵

⁶³ АСАНУК, МПА, 1769/299; *Мјасецослов*, Москва [издавач Димитрије Теодосије(вић), Венеција] 1766.

⁶⁴ Дана 19. маја славила су се два празника посвећена Св. свештеночученику Патрикију и Св. Корнелију Комиљском. Други руски празник био је заповедни и укинут је 1769. године.

⁶⁵ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 953.

У одговору на митрополитову жалбу, Марија Терезија је априла 1778. године истакла да Православна црква и народ треба да се држе оног календара којег су се држали и пре 1769. године, мислећи при томе на Јулијански календар рачунања времена. Свима треба да буде јасно, наставила је, да празници које је укинуо Архијерејски синод не смеју да се светкују. То је значило да реформа календара верских празника, према мишљењу владара, није довођена у питање.⁶⁶

Одговор Марије Терезије митрополиту, међутим, није ставио тачку на другу редукцију православних празника. Пометњу је унела Деклараторија из 1779. године. Као у ранијим законима, у Деклараторији су поновљене одредбе о праву православних на слободну употребу Јулијанског календара. Истакнуто је да се могу славити само они празници које је одобрио Синод 1774. године, поновљене су забране слављења разрешених празника, као и објашњење ко ипак може да их слави. У прилогу је дат списак празника који се разликује у односу на одлуке Синода из 1774. године, као и на списак из Регуламента објављеног 1777. године. У списку је наглашено да се Божић, Ускрс и Духови славе по два дана. То је значило да су државне власти, без сагласности и одлуке Синода, разрешиле три празника.⁶⁷ Нема сумње да је улогу у томе имала Угарска дворска канцеларија која је после укидања Илирске дворске депутације 1777. године преузела већи део надлежности над Србима. После тих накнадних интервенција, требало је да два православна народа, српски и грчки, славе 39 заједничких и по један национални, укупно по 40 празника.⁶⁸

Штампање календара за 1779. годину пратила је царска наредба да епископи треба да огласе народу да су празници укинати у његову корист и да је слављење разрешених празника забрањено. Горњокарловачки епископ Петар Петровић морао је то да учини у присуству представника војних власти.⁶⁹

Те 1779, последње године владавине Марије Терезије, питање православног календара верских празника било је привремено затворено. Проблем је, са становишта државних власти, био решен на начин на који је то најбоље могло да буде учињено у тадашњим околностима. С друге стране, чини се да је изостала реакција српске јерархије на накнадно укидање празника. У изворној грађи која нам је била доступна нема трага о про-

⁶⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 781.

⁶⁷ Исто, 741–742. У овом издању Деклараторије има, вероватно, случајних штампарских грешака. Тако су, на пример, изостављени важећи празници посвећени јеванђелисти Луки (26. септембра) и апостолу Јакову (30. априла), који су укинати 1786. године, док је празник посвећен апостолима Вартоломеју и Варнави наведен под погрешним датумом 21. уместо 11. јуна.

⁶⁸ У изворима и старијој литератури често се наводи да су после друге редукције остала 42 заповедна празника. Та грешка је последица прештампавања календара у којима је био погрешно обележен као заповедни празник укинати трећи дан Божића и наведен грчки национални празник. На тај начин у календарима су стварно била 42 *црвена слова* (Д. Руvaraц, „Како је постао данашњи број заповедних празника код Србаља”, 494; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 883; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 36).

⁶⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 34–36.

тесту митрополита на преиначење одлуке Синода из 1774. године. То, међутим, не мора да значи да протеста није било. Положај митрополита Вићентија у Бечу промењен је по завршетку Рата за баварско наслеђе 1779. године. Више није било потребе за мобилизацијама нити бојазни од последица незадовољства Срба, односно митрополита и његовог утицаја на расположења војника на ратиштима.⁷⁰ Сходно томе, није било потребе придавати већу пажњу српским жалбама. Деклараторијом је успостављена контрола над народно-црквеним животом Срба и Српска православна црква у Хабзбуршкој монархији подвлашћена је држави. Са становишта државних власти, овим законом решени су многи проблеми везани за Српску цркву и о њима више није требало расправљати. У ту групу проблема спадала је и реформа календара.

Идеја о новом смањењу броја празника обновљена је у време самосталне владавине цара Јосифа II (1780–1790), који је сматрао да је неопходна још једна редукација. Септембра 1784. године, митрополиту Мојсију Путнику (1781–1789) је, преко Угарског намесничког већа, стигао захтев да смањи број празника. Митрополит је тада одговорио да не може одступити од раније утврђеног и законски потврђеног броја, нагласивши да је ту одлуку донео Архиепископски синод и да је она потврђена царским законима и прописима. Тиме је, између осталог, истакао да редукацију празника не може да изврши он сам, без учешћа Синода. Поред тога, јасно је ставио до знања да се противи новој редукацији и молио је владара да не предузима „новоје умаленије Праздников”.⁷¹

Уместо одговора који, према сопственом сведочењу, никада није добио, митрополит Мојсије је почетком септембра 1785. године примио обавештење Угарског намесничког већа о одлуци владара да одобри заседање Синода који, између осталог, треба да смањи и број заповедних празника. Покушаји митрополита да избегне нову редукацију нису уродили плодом и јануара 1786. године поновљена му је царска наредба о смањењу броја празника, што треба неизоставно извршити на предстојећем заседању Синода. Обавештавајући епископа Јовановића о одлуци владара, митрополит Мојсије је изразио наду да *умаленије* празника неће бити главна тема Синода, већ да ће то бити попуњавање упражњених епархија. Током марта у позивима епископима за Синод, митрополит није помињао редукацију празника.⁷²

На заседању Архиепископског синода, које је почело у мају 1786. године, епископи су били приморани да се сагласе са новом редукацијом. Нема сумње да је велику улогу у томе имао саборски комесар барон Орци. Током заседања Синода, као и на оном одржаном 1774. године, списак празника предложених за разрешење састављан је у етапама. На једној од

⁷⁰ Током Рата за баварско наслеђе мобилисано је 55.000 граничара, док је 15.000 остало као резерва при гарнизонима у Војној крајини (Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, Wien 1875, 513).

⁷¹ АСАНУК, МПБ, 1786/3.

⁷² АСАНУК, МПБ, 1786/3, 1786/4.

седница одржаних током јуна усаглашена је одлука о разрешењу 15 заповедних празника. Поред тога, Синод је обновио као заповедне празнике Три јерарха (30. јануар), трећи дан Божића (27. децембар) и трећи дан Ускрса. Будући да су два православна народа у Хабзбуршкој монархији већ имала празнике посвећене националним заштитницима, Срби Св. Сави (14. јануар) а Грци Св. Константину и Јелени (21. мај), Синод је прогласио национални празник за Влахе – Св. Петку (14. октобар). На једној од наредних седница састављен је списак на коме је набројан 31 заповедни празник који треба да остане, укључујући три национална празника.⁷³

Одлука Синода о укидању празника потврђена је царским рескриптом августа 1786. године, упућеним Угарском намесничком већу. Веће је тада упозорено да спискове заповедних и разрешених празника не треба оглашавати посебном наредбом да то не би изазвало подозрење и комешање у народу. Одлуку о празницима требало је да објаве свештеници у црквама. Они би објаснили парохијанима да у дане разрешених празника могу да раде у пољу или да отварају дућане, и то треба да покажу личним примером.⁷⁴

Нови списак празника проглашен је интиматом Угарског намесничког већа октобра 1786. године. Набројан је 21 непокретни празник који важи за све православне народе у Монархији. Под бројем 22 уопштено је наведен национални празник и објашњено је да је то за Србе Свети Сава, за Грке Свети Константин и Јелена, а за Влахе Света Петка. На крају су набројани покретни празници Велики петак, Вазнесење, Ускршњи понедељак и Ускршњи уторак, као и Духовски понедељак. Нису посебно наведени Ускрс и Духови, зато што се подразумевало да су велики заповедни празници. Према овом списку и објашњењу сваки од три православна народа славио би 29 заповедних празника. Уз недеље, број нерадних дана у току године кретао би се до 79, у зависности од распореда празника.⁷⁵

Крајем октобра 1786. године митрополит Мојсије Путник обратио се протама Сремске епархије посебном окружницом којом је огласио разрешење празника. У суштини, митрополит је само поновио објашњења наведена у царском рескрипту и интимату Намесничког већа не трудећи се много да их оправда или брани. Захтевао је од прота да обавесте вернике о разрешеним празницима, да им објасне како је „безгрешно” радити у те дане и да за пример другима и они сами тада обављају пољске или домаће послове. Објавио је успостављање влашког народног празника, поред већ постојећег српског и грчког.⁷⁶

Једна реченица митрополита Мојсија из поменуте окружнице о народним празницима звучала је збуњујуће. Он је писао протама: „и нала-

⁷³ АСАНУК, МПА, 1786/440; Д. Руварац, „Како је постао данашњи број заповедних празника”, 492–483; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 36–37.

⁷⁴ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 37–39.

⁷⁵ АСАНУК, Синод, 1776/269; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 883–885.

⁷⁶ Д. Руварац, „Како је постао данашњи број заповедних празника код Србаља?”, 493–495.

жет се вам, а преко вас и цјелому свјашченству, да ова три преднаведена празника [Св. Саву, Св. Константина и Јелену и Св. Петку] празновати сви без разностија дужни ће бити.” То би, на један начин, могло да се протумачи тако да су сви припадници једног православног народа дужни да славе свој национални празник. На други начин, могло је да значи и то да су сва три православна народа дужна да, без разлике, славе сва три народна празника. Том двосмисленошћу могло би се, делимично, објаснити шаренило у навођењу националних празника у касније штампаним календарима. Осим тога, скоро сва издања имала су обиље грешака и разликовала су се у броју обележених заповедних празника. Тако, у календару за 1792. годину, који је у Бечу штампао Стефан Новаковић, нису истакнути празници посвећени Св. Петки и Св. Константину и Јелени. Иако скромно, то је било званично издање календара будући да је Новаковић откупио Курцбекову ћирилску типографију. Из овог календара, вероватно грешком, изостављен је 30. јануар, празник Три јерарха.⁷⁷ За исту годину у Бечу је *Славено-сербски месеџослов* штампао и Маркидес Пулио, који је међу заповедне празнике укључио Св. Саву и Св. Константина и Јелену, али не и Св. Петку. За разлику од Новаковићевог издања, у овом је година почињала од јануара.⁷⁸ Један од наредних Новаковићевих календара, за 1795. годину, почињао је од јануара. Као заповедни празник није обележен Велики петак, а наведен је трећи дан Духова, супротно одлуци Синода и потврди државних власти из 1786. године. Иако је штампан за *славено-сербски* и *валахијски* народ, како пише на насловној страни, календар међу заповедне празнике нију укључио Св. Петку. Није обележен ни празник Св. Константин и Јелена зато што се те године поклопио са Ускршњим понедељком.⁷⁹

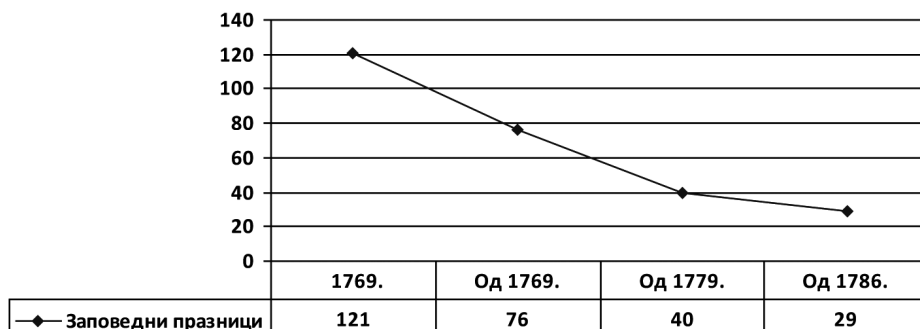
Током терезијанске реформе Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, кроз три редукције разрешено је укупно 92 празника. Међу њима су и они који су на заседањима Архијерејског синода успостављени, па затим укидани. Треба водити рачуна о томе да је пре одржавања Синода 1769. године било 111 заповедних празника и да је током заседања успостављено још 10 нових, српских. Реформа је, тако, почела с календаром који је бројао 121 *црвено слово*, а завршена је са 29.

⁷⁷ *МЪСАЦЮСЛОВЪ Сь Б[о]гом С[ве]тѣмъ всеіо лѣта сь ꙗбелами двѣми вѣтныи КАЛЕНДАРЪ содерѣащими.* Въ Вѣннѣ при Г. Стефанѣ от Новаковичъ въ Славенно-Сербској, Валахійској и Восточныхъ Языковъ Привилег. Тѣпографіѣ. 1792 (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РПСр I 7.1).

⁷⁸ *Славено-сербскіи МЪСАЦЮСЛОВЪ за лѣто високоосне 1792 кое состоишиѣ оиѣ 366 дней и содерѣшиѣ въ себѣ кромѣ Восіочнаіо и Римски Календаръ [...].* Въ Вѣннѣ, трудомъ и ииданіемъ Маркідесъ Пуліо при койхъ находитса (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РПСр II 8.1).

⁷⁹ *МЪСАЦЮСЛОВЪ на лѣто оиѣ рождесіѣва Хрістіова 1795 коѣорое естѣ ꙗросііое содерѣащее въ себѣ 365 дней сочиненный во уиѣтребленіе всеіо славенно-сербскоіо и валахійскоіо народа въ Цесар-Кралевскихъ державахъ обрѣѣающаіоса Восіочнаіо ісіовѣданіа.* Въ Вѣннѣ, при Славенно-Сербској и Валахійској Привилег. Тѣпографіѣ (Библиотека Матице српске, Одељење старе и ретке књиге и легата, РТКСр III 199).

Графикон 2: Смањење броја заповедних празника у XVIII веку

Анализа резултата реформе показује да међу укинутим празницима већину чине они посвећени страним, углавном руским светитељима. Били су то релативно нови празници у српском календару, уведени током XVII или почетком XVIII века. Тако су Срби до реформе календара славили, између осталих, митрополите руске Филипа, Алексија, Јована, Петра; епископе, митрополите и кнежеве новгородске, тверске, ростовске, кијевске; Стефана Сурожеског и Сергија Радоњешког; појаву лика Богородице у Казању, пренос нерукотвореног лика Христа из Одесе у Цариград и много тога још. Такви празници укинути су већином 1769. године, а преостали 1774. године. Другом редуцијом почело је укидање заповедних празника мањег значаја какви су, на пример, били они посвећени зачећу Св. Јована Претече или Св. Ане, као и празника слављених у част мученика и апостола. Тај процес завршен је трећом редуцијом, када су разрешени и празници посвећени јеванђелистима. После три редуције, од празника у част апостолима у календару је остао само 29. јун (данас 12. јул) – Св. апостоли Петар и Павле (Петровдан), а од празника у част мученицима и великомученицима само два: 23. април (данас 6. мај) – Св. великомученик Георгије (Ђурђевдан) и 26. октобар (данас 8. новембар) – Св. великомученик Димитрије (Митровдан).

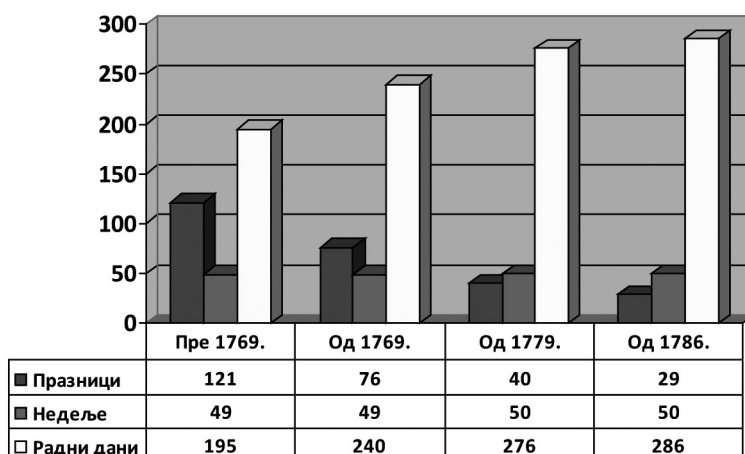
Табела II: Смањење броја српских празника у XVIII веку

	Пре реформе	После 1769.	После 1779.	После 1786.
1. Непокретни заповедни празници				
Јануар	12	10	5	4
Фебруар	6	2	1	1
Март	5	2	2	1
Април	5	3	3	1
Мај	13	5	–	–
Јун	9	5	3	2
Јул	10	3	1	1

Август	10	6	4	3
Септембар	9	5	3	2
Октобар	9	9	4	1
Новембар	10	7	5	2
Децембар	13	9	3	4
Укупно	111	66	34	22
2. Покретни заповедни празници				
	10	10	6	7
Укупно 1+2	121	76	40	29

Највећи број празника укинutih током XVIII века слављен је у оно доба године када је требало највише радити. Пољски радови су од пролећа до јесени често прекидани заповедним празницима. У ситуацијама када је било неопходно у кратком временском року поорати и посејати њиву, покосити ливаду или пожњети житарице, сељаци су нерадно славили празнике. Један од таквих месеци је мај, у коме је пре реформе календара прослављано 13 празника и било је четири или пет нерадних недеља. Није било необично, као уосталом ни данас, да се Ускрс слави у мају, тако да се неких година није радило и до две трећине дана у месецу. Ако се узму у обзир број и обим послова које је требало урадити, не чуди намера државних власти да баш тај месец ослободе од празника. Већ после друге редукције 1774. године у мају није било нити једног празника заповедног

Графикон 3: *Однос броја радних и нерадних дана у години током периода реформе календара празника*⁸⁰

⁸⁰ Број недељних дана наведених у табели уз графикон везан је за број покретних празника који се прослављају у недељу. То су Ускрс и Духови, а до 1774. године и Цвети.

за Србе. Нерадне су биле само недеље и неких година дани Ускрса. Слично је и са другим пролећним, летњим или јесењим месецима у којима је значајно повећан број радних дана разрешењем постојећих празника.

Продужење радне године за три месеца свакако спада у позитивна наслеђа терезијанске реформе и оправдава економске мотиве са којима је она започета. Превелики број празника у верском календару не само православног становништва с разлогом је изазвао забринутост Марије Терезије за благостање поданика, преко њих и државе, и одбојност према нераду и дангуби. Аргументи које су државне власти истицале у прилог укидања празника нису били празна прича. Када је реч о српским празницима, изостанак реакције верника на прву редукацију потврђује тезу да су многи разрешени празници били релативно нови и да нису имали дужу традицију слављења. То отвара и питање колико су они, на пример руски празници, у стварности били прихваћени и празновани. Међутим, од 1774. године, разрешењем празника посвећених српским светитељима, реформа је добила политичка и верска обележја. Страх од унијаћења, од напуштања православне вере и традиције, од заборава прошлости и предака били су главни покретачи народног отпора реформисаном календару. Треба нагласити да је подстицај отпору дошао с врха, од јерархије која се од почетка противила укидању празника. Упркос отпору, реформа календара ишла је својим током. Нема сумње да би ипак била боље прихваћена да су у календару задржани и српски светитељи.

Реформисани терезијанско-јозефински календар проширио се из Хабзбуршке монархије међу Србима у Османском царству и био је у употреби, са мањим изменама, касније у Кнежевини, потом Краљевини Србији. Међу заповедне празнике у Србији током XIX века укључени су Св. Петка и Св. Константин и Јелена. Обновљен је празник Цвети.⁸¹ Успостављен је, па укинут, празник посвећен Св. Андреју Првозваном.⁸² На основу мотива успостављања два последња наведена празника требало би их пре сврстати у државне него у верске.⁸³

⁸¹ Празник је обновљен у част Таковског устанка, који је почео на Цвети 1815. године.

⁸² Празник Светог Андреје Првозваног имао је велики политички значај у Србији XIX века. На тај дан, 30. новембра по старом календару, освојена је Београдска варош 1806. године и од тада је празник политички везан за династију Карађорђевића, односно Карађорђа као оснивача династије. Обреновићи, који су доведени на власт одлукама Светоандрејске скупштине 1858. године, славили су Светог Андреју као заштитника Србије. После проглашења независности Кнежевине Србије 1878. године празник је укинут и проглашен је нови државни празник 20. јун – Дан независности и увећања Србије. (*Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србији*, књ. 33, Београд 1878, 91; *Календар са шемајизмом Књажевства Србије за годину 1879*, Београд 1878; *Календар са шемајизмом Краљевине Србије за годину 1883*, Београд 1882, Р. Љушић, *Историја српске државности*, II, Београд 2001, 48, 131, 166).

⁸³ *Календар са шемајизмом Књажевства Србије за просићу годину 1877*, Београд 1876; *Календар са шемајизмом Књажевства Србије за просићу годину 1878*, Београд 1877; *Календар са шемајизмом Књажевства Србије за годину 1879*, Београд 1878. У наведеним календарима црвено слово били су и државни праници 20. јун у част објаве рата 1876. године (1878. године преименован у Дан независности и увећања Србије) као и 10. август у част рођендана кнеза, касније краља Милана Обреновића.

У данашње време, календар празника Српске православне цркве садржи 38 заповедних празника, 29 непокретних и 9 покретних. У односу на терезијанско-јозефински календар, у међувремену су, поред Цвети, Св. Петке (14/27. октобар), Св. Константина и Јелене (21. мај / 3. јун) обновљених у XIX веку, обновљени и трећи дан Духова, Сабор Светог Јована Крститеља – Јовањдан (7/20. јануар), као и Св. кнез Лазар – Видовдан (15/28. јун). Нова *црвена слова* су Свети Василије Острошки (29. април / 12. мај), Свети Кирило и Методије (11/24. мај) и Свети Петар Цетињски (18/31. октобар).⁸⁴

Српска православна црква и данас користи Јулијански календар, док је у државној употреби од 1919. године Грегоријански. Разлика између календара је 13 дана, а празници се данас славе према Грегоријанском календару. Међутим, однос верника према празницима је другачији. Начин живота условио је да сеоско становништво користи сваки погодан тренутак за рад у пољу и више не празнује недеље, а неретко ни празнике. С друге стране, градско становништво се у највећем броју води државним календаром празника, према коме су од верских празника нерадни дани први дан Божића (25. децембар / 7. јануар) и ускршњи празници од Великог петка до Ускршњег понедељка. Православни верници имају право на нерадни први дан крсне славе. Свети Сава (14/27. јануар) и Видовдан (15/28. јун) су државни празници и радни дани, а Сретење (2/15. фебруар) се, као Дан државности Србије, прославља нерадно два дана.⁸⁵

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SERBIAN CALENDAR OF RELIGIOUS HOLIDAYS AND THE THERESIAN REFORM

by

Isidora Točanac Radović, Ph. D.
Institute of History Belgrade

SUMMARY: During the first half of the 18th century, both Roman Catholics and the Orthodox believers in the Habsburg Monarchy had celebrated numerous holidays as non-working. The attitude of the state towards the holidays had started to change when Maria Theresa came to throne (1740–1780). The problem was not a holiday itself as a sign of religious devotion and faith, but the fact that there were too many of them celebrated as non-working days. The state authorities' stand point was that the decrease in the number of holidays would increase a number of working days in the state, thus increasing the productivity of the subjects and consequently, the income of the state. At the same time, the vice resulting from leisure would also be banished, such as laziness and alcohol con-

⁸⁴ *Црквени календар за њросџу јодину 2015*, издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд 2014. Успостављање нових заповедних празника у XX веку у вези је са обновом Српске патријаршије 1920. године.

⁸⁵ „Закон о државним и другим празницима у Републици Србији”, *Службени гласник РС* бр. 43/2001, 101/2007, 92/2011.

sumption. As of the middle of the 18th century, the activities to repeal Roman Catholic holidays had begun whereas the reform of the calendar had not been carried out until 1771. In the Roman Catholic calendar, there were only 18 significant holidays left that would be celebrated as non-working days. Moreover, all the Sundays were non-working as well. At the time of the reform in the Metropolitanate of Sremski Karlovci, during the 1770s, the Serbian religious calendar was reformed as well. The annulment of the jussive holidays, that were celebrated as non-working, was done in three steps via Holy Synod of Bishops which was put under a heavy pressure by the ruler. Based on the saved sources, it can be concluded that before the reform Serbs had celebrated 111 movable and immovable holidays, as well as Sundays, as non-working. At the session of the Holy Synod of Bishops in 1769, ten new jussive holidays dedicated to Serbs saints had been established in the first place and the reform began with the calendar that had had 121 holiday. After 1769, the new Serbian calendar comprised 76 jussive, non-working holidays. The second reduction was effectuated in 1774. After a long and hard discussion, the Synod repealed 32 holidays, among them those dedicated to Serbs saints. In the calendar there was only one Serbian holiday dedicated to Saint Sava, who was proclaimed the national defender. Simultaneously, the holiday dedicated to Saint Constantine and Helen was proclaimed a national holiday of the Greeks in the Habsburg Monarchy and it ceased to be jussive for the Serbs. The annulment of the Serbian holidays caused furious reactions among people. However, rebellions and protests were not strong enough to question the fate of the reform. Moreover, in 1779, without the acknowledgement and accordance of the Synod and Metropolitan of Sremski Karlovci, the state authorities had repealed another 3 Serbian festive days: the third day of Christmas, Easter and Withsun. The number of Serbian jussive holidays was then reduced to 40 and the process continued during the independent reign of Joseph II (1780–1790). At the Synod's session in 1786, the third reduction of Serbian holidays was made and, as a consequence, there were 29 of them left. During the Theresian reform of the Serbian Orthodox Church in the Habsburg Monarchy, there were 92 holidays repealed within three reductions. Among these holidays, the most numerous were the ones dedicated to foreign saints, mostly Russians. They were relatively new holidays in the Serbian calendar, introduced in the 17th or at the beginning of the 18th century. Such holidays had been repealed in 1769 and the rest in 1774. The second reduction was the beginning of the annulment of those jussive holidays that were minor in importance, such as the ones dedicated to the Conception of Saint John the Baptist or Saint Anne as well as those celebrated in honour of the apostles and the martyrs. This process was finished with the third reduction when the holidays dedicated to the evangelists were repealed as well. After the three reductions, there was only one holiday dedicated to apostles in the calendar – (June 29) July 12 – The Apostles Peter and Paul (Saint Peter's Day) and two dedicated to martyrs and great martyrs: (April 23) May 6 – The Holy Great Martyr George (Saint George's Day) and (October 26) November 8 – The Holy Great Martyr Demetrius (Saint Demetrius' Day). The largest number of holidays repealed during the 18th century were celebrated at the time of the year when people were supposed to work most. Field work was often interrupted between spring and autumn by the jussive holidays. The three-month extension of the working year certainly represents a positive legacy of Theresian reform and justifies the economic motives accompanying the reform from its start. However, as of 1774, with the abolishment of the holidays dedicated to Serbian saints, the reform had become religiously and politically labelled. The fear of getting unified with the Catholic Church, of abandoning Orthodox religion and tradition, of forgetting the past times and the ancestors, all of these were the greatest instigators of the people's opposition towards the reform. The encouragement to the opposition came from the above - from the episcopacy that had demurred the annulment of the holidays since it

had been initiated. Despite this fact, the reform of the calendar went through. Undoubtedly, it would have been better accepted if the Serbian saints had been kept in the calendar.

KEYWORDS: Calendar of religious holidays, menology, jussive holidays, reduction of holidays, Serbs, the Habsburg Monarchy, Theresian reform, 18th century